

زندگی و خدمات علمی علامه محمد قزوینی زندگی مردی که وقتی جهان در آتش جنگ بود، می‌خواند و می‌نوشت

۷۶ سال پیش علامه محمد قزوینی در تهران چشم از جهان فرو بست؛ مردی که وقتی جهان در آتش جنگ جهانی می‌سوخت در اروپا مشغول خواندن و نوشتن و یافتن نسخه‌های نفیس شاهکارهای ادب فارسی بود.

۷۶ سال پیش علامه محمد قزوینی در تهران چشم از جهان فرو بست؛ مردی که وقتی جهان در آتش جنگ جهانی می‌سوخت در اروپا مشغول خواندن و نوشتن و یافتن نسخه‌های نفیس شاهکارهای ادب فارسی بود.

خبرگزاری مهر، گروه فرهنگ و ادب، طاهره طهرانی: «پس از مشاهده عظمت کتابخانه آن شهر و تأمل آن همه کتب نفیسه نادره از عربی و فارسی و غیره شوق مطالعه آن‌ها چنان بر من غلبه کرد که بی اختیار اهل و وطن و خانواده را نمی‌گویم فراموش کردم، ولی موقتاً خیال آن‌ها را به کناری گذاردم.» این جمله نوشته علامه محمد قزوینی است، وقتی گمان می‌کرد یک سفر کوتاه به انگلستان رفته است برای دیدن برادر کوچکش. ۷۶ سال پیش در چنین روزی (۶ خرداد) علامه محمد قزوینی در تهران چشم از جهان فرو بست؛ مردی که وقتی جهان در آتش جنگ جهانی می‌سوخت در اروپا مشغول خواندن و نوشتن و یافتن نسخه‌های نفیس شاهکارهای ادب فارسی بود.

یازده فروردین ۱۲۵۶ شمسی در محله سنگلج تهران، در خانه «ملاً آقای قزوینی» پسری دنیا آمد که نامش را محمد گذاشتند. ملاً آقا که نام کاملش ملاً عبدالوهاب قزوینی است، اهل قلم و فرهنگ و از نویسندگان نامه دانشوران بود. خاندان قزوینی اصالتاً از بلوک بشاریات قزوین (بخش کنونی بشاریات) برخاسته بودند. جد شأن، ملاً عبدالعلی قزوینی، از دانشمندان برجسته قزوین به شمار می‌رفت. ملاً آقا هم در مدرسه معیرالممالک تهران به تدریس اشتغال داشت و در دارالتألیف و دارالترجمه ناصری نیز مشارکت فعالی در تدوین آثار علمی داشت.

محمد قزوینی در ابتدا نزد پدر خود مقدمات صرف و نحو را فراگرفت و پس از درگذشت پدر در سال ۱۲۶۵ شمسی، تحت سرپرستی شیخ محمد مهدی عبدالرب آبادی قزوینی، از ادبای عصر و از مؤلفان نامه دانشوران، قرار گرفت. وی سپس نزد استادانی چون سید مصطفی قنات آبادی، شیخ صادق تهرانی، شیخ فضل الله نوری، ملاً علی نوری حکمی، ملاً محمد آملی، و حاج میرزا حسن آشتیانی به تکمیل تحصیلات خود پرداخت. علامه قزوینی علاوه بر تحصیلات رسمی، در محافل علمی شیخ هادی نجم آبادی، سید احمد ادیب پیشاوری، و محمدحسین فروغی حاضر می‌شد و از مباحث علمی و ادبی آنان بهره می‌برد. در مدرسه آلیانس تهران زبان فرانسه را فراگرفت و خود نیز به آموزش عربی به شاگردان و دوستانش پرداخت.

یک سفر کوتاه ۳۶ ساله!

در سال ۱۲۸۲ شمسی، به دعوت برادرش احمد عبدالوهابی که در لندن اقامت داشت، به انگلستان سفر کرد. این سفر که ابتدا تصور می‌شد سفر کوتاهی باشد، به دلیل علاقه وی به مطالعه نسخ خطی نفیس فارسی و عربی و آشنایی با شرق شناسانی چون پروفیسور ادوارد براون، به اقامتی ۳۶ ساله در اروپا تبدیل شد. براون پیشنهاد تصحیح تاریخ جهانگشای جوینی را به وی داد و قزوینی برای مطالعه نسخه‌های خطی این اثر به پاریس رفت. البته لیست خاورشناسانی که محمد قزوینی با آنها همکاری و آشنایی داشت بسیار مطول است؛ علامه قزوینی با شبکه‌ای گسترده از شرق شناسان اروپایی در تعامل بود و این ارتباطات، هم به غنای پژوهش‌های خود او انجامید و هم به معرفی بهتر میراث ادبی و تاریخی ایران در غرب کمک کرد.

روش دقیق و انتقادی او در تصحیح متون، الگویی برای نسل‌های بعدی پژوهشگران شد. بزرگانی مانند ادوارد براون (شرق شناس نامدار انگلیسی) آمدروز؛ سر دنیسون رأس (مترجم تاریخ رشیدی به انگلیسی)؛ باریبه دومنار (مترجم مروج الذهب مسعودی)؛ ادگار بلوشه (مؤلف فهرست کتاب‌های فارسی کتابخانه ملی پاریس و ناشر بخشی از جامع التواریخ رشیدالدین فضل الله)؛ لویی ماسینیون (متخصص مطالعات عرفان اسلامی، به ویژه آثار مرتبط با حسین بن منصور حلاج)؛ هانری ماسه؛ ادوارد زاخائو (ناشر آثارالباقیه ابوریحان بیرونی و طبقات الکبری ابن سعد)؛ ولادیمیر مینورسکی (ایران شناس روس و مترجم حدودالعالم)؛ پاول کراوس (متخصص آثار محمد بن زکریای رازی)؛ پل کازانوا (متخصص تاریخ و جغرافیای اسلامی) پل پلیو (متخصص زبان‌های چینی و مغولی) و...

قزوینی نه تنها از منابع اروپایی برای تحقیقات خود بهره برد، بلکه با انتقال دانش و روش‌های علمی جدید به محافل تحقیقاتی ایران، نقش مهمی در پیشبرد ایران‌شناسی ایفا کرد. به ویژه، آشنایی او با پروفیسور عثمان کعاک (اندیشمند تونس) منجر به تقویت مطالعات ایران‌شناسی در جهان عرب شد. کعاک تحت تأثیر قزوینی، کتاب روابط تاریخی تونس و ایران (العلاقات بین تونس

و ایران عبر التاريخ) را تألیف کرد که از منابع مهم در این حوزه به شمار می رود.

در جریان وقایع مشروطه و به توپ بستن مجلس، علامه قزوینی از تبعیدشدگان سیاسی حمایت کرد و در این دوران با علی اکبر دهخدا، که در پاریس اقامت داشت، رابطه علمی و دوستانه نزدیکی برقرار نمود. وی تا آغاز جنگ جهانی اول در پاریس ماند و در این مدت جلد اول تاریخ جهانگشای جوینی را منتشر کرد.

با شروع جنگ جهانی اول، به دعوت سید حسن تقی زاده، مدیر کمیته ایرانیان مقیم برلین و نشریه کاوه، به آلمان رفت و تا پایان جنگ در آنجا ماند. پس از جنگ، به پاریس بازگشت و با یک بانوی ایتالیایی به نام ژا شیاوی ازدواج کرد که حاصل این ازدواج یک فرزند دختر به نام ناهید (سوزان) بود.

در سال ۱۳۰۸ شمسی، طی ملاقات با عبدالحسین تیمورتاش، وزیر دربار پهلوی، پیشنهاد نسخه برداری از نسخ خطی نایاب فارسی در اروپا را مطرح کرد. این طرح مورد موافقت قرار گرفت و قزوینی در طول ده سال، ۱۸ نسخه خطی ارزشمند را استنساخ و با مقدمه ای علمی به ایران ارسال کرد. برخی از این نسخه ها بعدها به چاپ رسید و در اختیار محققان قرار گرفت.

و سرانجام بازگشت و خفتن ابدی در وطن

با آغاز جنگ جهانی دوم در سال ۱۳۱۸ شمسی، علامه قزوینی به ایران بازگشت و کتابخانه شخصی خود را نیز از پاریس به تهران انتقال داد. وی تا پایان عمر به تحقیق و تصحیح متون کهن فارسی ادامه داد؛ از جمله آثار مهم او ویرایش دیوان حافظ به همراه قاسم غنی بود.

ده سال بعد_ در سال ۱۳۲۸ شمسی_ بر اثر عوارض ناشی از عمل جراحی پروستات، دچار عفونت و قانقاریا شد و در ۶ خرداد ۱۳۲۸ (۲۸ رجب ۱۳۴۸ قمری) در ۷۲ سالگی درگذشت. پیکر وی در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی، در جوار شیخ ابوالفتح رازی، به خاک سپرده شد. سید حسن تقی زاده که وصی او بود، درباره او گفته است: «می توان گفت که در قرون اخیر محققى دانشمند نظیر مرحوم قزوینی نداشته ایم و اگر به مبالغه و خطا منسوب نشوم می توانم بگویم که نظیر ایشان در تمام تاریخ دراز ما با کثرت عظیم عده اهل علم و فضل، بسیار کم و بلکه نادر است و می توان وی را بیرونی ثانی خواند.» محمدتقی بهار (ملک الشعرا) قصیده معروف خود را در سوگ او سرود که مطلع آن چنین است:

از ملک ادب داعیه داران همه رفتند

شو بار سفر بند که یاران همه رفتند

میراث قزوینی در کتابخانه دانشکده ادبیات

دانشگاه تهران کتابخانه نفیس او را خریداری و به کتابخانه دانشکده ادبیات منتقل کرد. علامه قزوینی به دلیل دقت وسواس گونه در تحقیق، آثار مکتوب کمی از خود به جای گذاشت، اما تصحیحات و تحقیقات او در متون کلاسیک فارسی، از جمله تاریخ جهانگشای جوینی، لباب الالباب عوفی، و تاریخ بیهقی، از منابع معتبر ادبیات فارسی به شمار می رود. روش علمی او در نقد متون و همکاری با شرق شناسان، تأثیر عمیقی بر مطالعات ایران شناسی گذاشت.